

A szótár legeredetibb vonása, hogy bizonyos szócikkek nyelvhelyességi információt is tartalmaznak. A szerző felhívja a figyelmet az elterjedt, de helytelen kiejtésre, latin szó gyakran elvétett ragozására, hogy ha valaki az idegen szót részesíti előnyben a magyar megfelelője helyett (már ha létezik ilyen), akkor helyesen tudja azt használni. Például: ez a gyakran hallott latin kifejezés, mivel semleges nemű, helyesen 'opus posthumum' és nem 'opus posthumus', mint ahogy sokszor hallani. Így gyakorlatilag három funkciót is betölt a mű: magyaráz és értelmez, etimologizál, illetve nyelvhelyességi tanácsokat ad.

Összességében az 'Idegenszó-tár' egyaránt ajánlható a nagyközönségnek, iskolásoknak, művelődni vágyóknak, érdeklődőknek. Sok hasznos és érdekes információra lelhetnek benne a használók, a „régii” idegen szavainktól a legújabbakig a legfontosabbak megtalálhatók benne, és közben még olvasmányként is szórakoztató.

Tótfalusi István (2004): *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Szerk.: Hidalmási Anna, Temesi Viola. Tinta, Budapest.

Papp Eszter
PTE

Közhelyszótár

Minden kezdet nehéz. De egyszer minden véget ér. Az élet pedig nem habostorta. Mindennapi életünkben ezek a mondatok, kifejezések számtalanszor elhangzanak, és néha feltűnik, néha nem, hogy mennyire klisékben, közhelyekben beszélünk és gondolkodunk. 'Közhelyszótár' címmel megjelent művében *Hernádi Miklós* az ilyen kifejezéseket gyűjtötte össze mulattatásunkra és okulásunkra.

Hernádi Miklós 'Közhelyszótár'-a először 1974-ben jelent meg a Gondolat Kiadónál, és immár negyedik kiadását érte meg 2001-ben az Aranyhal Könyvkiadónál. Nem mindennapi, tipikus szótárral állunk szemben; ez inkább egy szógyűjtemény, amelynek elsődleges célja nem az elrettentés, hanem a közhelyek későbbi (az elolvasás utáni) kerülése, az általános kijelentések egyedivé tétele, aktualizálása. A szerző felhívja a figyelmet, hogy mindennapi beszédünk közhelyekkel teletűzdelt, amire a kötetet forgatva mindenki rádöbbenhet. „A minimális cél: közhelyes gondolataink újrafogalmazása. A maximális cél: közhelyes gondolataink újragondolása”, írja a szerző a kötet előszavában.

Mindemellett már a külső borító is figyelemfelkeltő piros-fekete alapszínével és élénk színű felirataival. A borítón felsorolt szavak a szótárban megtalálható vezérszókából adnak ízelítőt és kiválasztásuk azért is remek, mert a legkülönbözőbb témakörökből, illetve szófajok közül kerülnek ki. Maga a szótár egyébként az egynyelvű szótárak közé tartozik: a címszavak, a megadott információk, kifejezések, példák mind magyar nyelvűek.

A szótár megastruktúrája több részből áll: a szöszedetet megelőzi a kötet előszava, amelyben a szerző definiálja a közhely fogalmát: „minden megállapítás vagy megnyilvánulás, amelyet helyettem bárki más közreadhatna”, a közhelyeket pedig tematikus csoportokba osztja (mindennapi élet, szerelem, gyerekek, evés, ivás, lakás, munka, művészet stb.). A szerző bevallása szerint nem tematikájuk, hanem inkább olyan gondolkodási sémák alapján csoportosítja a gyakran használt kifejezéseket, „melyek meglévő közhelyeket egy-egy konkrét helyzetre kényszerítenek”. Mivel pedig két azonos szituáció nem létezik, a közhelyek legfőbb jellemzője az „össze-nem-illés”, azaz az általános séma ráhúzása egy egyedi, megismételhetetlen helyzetre. A szerző definiálja a banális fogalmát is az eredetiség fogalmának segítségével; ezeket teljes ellentétbe állítja egymással: egymás nélkül nem léteznek, de ki is zárják egymást.

A szótár felépítésével kapcsolatban is ad információkat az előszó: kétféle címszót különböztet meg: a tematikust, illetve a nyelvit. Az előbbi egy-egy téma, gyűjtőfogalom köré csoportosítható kifejezéseket, elsősorban főneveket takar (szerelem, élet, gazdaság, politika stb.), az utóbbi pedig nyelvtani kifejezőeszközök, toldalékok, kérdőszók, módosítószók stb. közhelyes használatát igyekszik bemutatni. (-lag, -leg, -fele, -ig stb.) A szavak elrendezésére a hagyományosnak nevezhető alfabetikus sorrendet választotta. Normál betűvel jelzettek a példamondatok, amelyek „egyenes idézetek” a mindennapi életből; dőlt betűvel a szerzői kommentárok és értelmezések szerepelnek. A példamondatokhoz gyakran magát a címszót is „hozzá kell gondolni”, ami véleményünk szerint néha kicsit zavaró (főleg, mert nem következetes a használat módja). Nagybetűvel jelöli a legkirívóbb közhelyeket (amelyek úgymond szinte szó szerint „ordítanak”). Csillaggal azokat a közhelyeket jelöli, amelyek szólásokból, közmondásokból alakultak ki (mivel magukat a szólásokat, közmondásokat nem vette be a szótárba, függetlenül attól, hogy a szerző saját bevallása szerint annak tartja őket). Az előszó végén (tehát nem külön jegyzékben) közli a szótárban előforduló rövidítéseket. Ezek főleg stiláris, illetve a felhasználói rétegre vonatkozó információkat hordoznak.

Íme két példa az eddigiekre:

alkalom * Szüli a tolvajt, de azért nem mindenkiből lesz tolvaj, akinek alkalma van rá. Vö.: *mód*. A KÍNÁLKOZÓ ALKALMAT MEG KELL RAGADNI. SOHA VISSZA NEM TÉRŐ ALKALOM! Mindig az alkalomnak megfelelően kell öltözni. Alkalmilag = alkalomadtán.

alma Ez nekem alma. * Néha bizony nagyon messze esik a fájától. (*Férfi és nő viszonyának mélyértelmű magyarázatául:*) Éva leszakította, Ádám meg, amilyen hülye volt, evett belőle. A héjában van a legtöbb vitamin! HERSEG a lány fogai alatt. (*ír.*)

Ami az időbeli határokat illeti, a szerző az 1930-as évekig nyúlt vissza, de említi, hogy találhatók 19. századi kifejezések is a kötetben.

Már nem tartozik az előszóhoz, de külön főcímet nem kapott az a rövid szójegyzék, amely a legutóbbi, 1993-as (harmadik) kiadás óta gyűjtött szavakat, kifejezéseket tartalmazza. Ezeknél kis nyilacskaival jelöli szerző a szótárban már korábban szereplő szavakhoz tartozó új információkat. 14 oldalnyi új szót tartalmaz a 2001 áprilisában lezárt gyűjtemény.

Ezután kezdődik maga a szószerkesztés, amely a magyar szótáraknál gyakori betűrendes elrendezést alkalmazza, úgy, hogy az ékezetes magánhangzókat (például a, á) együtt, a ket-
tős mássalhangzókat az egyesektől külön tárgyalja.

A szószerkesztés után találunk egy függelékét, amely falvédőfeliratokat (a régi parasztházakban a mai napig megtalálható házi áldásokat) sorol fel. Kitér a tautológiákra, vagyis az információt duplán megfogalmazó közhelyekre (például: A jó bor sose rossz); a könnyedén összekeverhető, hasonló hangzású, jelentésű vagy asszociációs mezőjű szavakra (Haiti – Tahiti – Hawaii), a direkt és véletlen szórontásokra (aztat én nem szeressem, ingerencia), a sznob módon használt szakértői szavakra (adekvát, mintasokaság), a kiürült képekre – másképpen halott metaforákra –, amelyeket szintén ábécé-sorrendben sorol fel (idő kereke, vasfoga; madártávlatból); valamint megemlíti sziámi szavakat, kifejezéseket (bonyolult, összetett, sokrétű probléma), illetve azokat a szókapcsolatokat, amelyeket gyakran a „jobb hangzás mián” használunk valami egyszerűbb, érthetőbb helyett (a gall legénység = a francia csapat).

A kötet talán legérdekesebb része a közhely-kalendárium hírlapíróknak, amely hónapokra osztva tartalmazza a legszokványosabb kifejezéseket, amelyek elhangzanak a médiában. Például:

Augusztus

A tűzszerészek birtokukba vették a Citadellát: minden eddiginél színpompásabb tűzijátékra számíthatunk.

X. Y. megkezdte rendes évi szabadságát.

Időben szerezz be tanszerszükségletét.

A kötet végén a felhasznált források bőséges jegyzékével találkozunk.

A makrostruktúrát illetően már említettük, hogy a szótár ábécésorrendet követ, viszont sok más szótárral ellentétben nem szótári alakjukban szerepelnek a szócikk elején a címszavak, hanem gyakran ragozott alakban tűnnek fel (add tovább, ahhoz, alapjaiban stb.) Előfordul azonban, hogy egy igei címszó mellett a példamondat az abból képzett főnévre utal:

altat (*Nehéz nap után:*) Hát ma nekem biztos nem kell altató.

Találunk olyan szócikket is, amelynek címszava csupán a felsorolt közhelyek témáját határozza meg, maga a címszó egyáltalán nem szerepel a példamondatokban:

filozófia Hiszem, mert lehetetlen. Gondolkodom, tehát vagyok. Utoléri-e Achilles a teknős-békát? Kétszer nem lehet ugyanabba a folyóba lépni.

A mikrostruktúra, tehát a szócikkek belső szerkezete a következőképpen fest: a címszó után következik egy-egy példamondat (amelybe gyakran bele kell érteni magát a címszót is). Ahogy a fenti példából is kiderült, a stílári jelöléseket mindig az adott példamondat után találjuk, bár az esetek nagy részében egyáltalán nincs ilyen jelölés, a dőltbetűs szerzői hozzáfűzéseket pedig az adott mondat előtt olvashatjuk: ezek magyarázatot fűznek az utánuk álló kifejezéshez, elsősorban a kontextust és a használatot illetően. Mivel a példamondatokból gyakran hiányzik maga a címszó, érdekes lenne megnézni, hogy a címszó ismerete nélkül, csak a példamondatokat hallva felismernénk-e, hogy mi lehetett a címszó (például „Mindent megold. Nem jó semmire. Nem az számít, hogy ki írta, hanem hogy ki adja át.” – ajánlólevél.). Találkozunk szinonimákkal is, amelyeket a címszó után egy egyenlőségjel jelöl (például: ajánlás = javaslat). Ezzel arra is utal a szerző, hogy a címszót milyen értelemben használja. Ha egy szó más szócikkben is előfordul, azt a szócikk végén „L. még *dőlt betű*”-vel jelzi a szerző. Gyakran találunk olyan példamondatokat is, amelyek érzésem szerint nem tartoznak szorosan az adott címszóhoz, bár kétségtelen, hogy azzal kapcsolatban is elhangozhatnak:

íróasztal Bele is örülnék. [mármint abba, ha egész nap az íróasztal mellett kellene ülnöm.]

A szócikkek választott szerkezetének nagy hátránya, hogy az egyes példamondatokat csak a központozás, a mondat végi írásjel választja el egymástól, ami áttekinthetlenné teszi a szócikket, mert előfordul, hogy a példamondat több mondatból áll, viszont ezeket nehéz ebben a formában elkülöníteni egymástól.

Következetlenségnek érezzük, hogy egyes helyeken, mint már említettük, egyenlőségjellel jelzi a szerző, hogy az adott szót milyen értelemben használja, viszont ez a jelölés néhol hiányzik:

kilép *Kizárólag „elsejével”*. L. még: *Burda*

Burda Úgy nézett ki a nő, mintha most lépett volna ki a Burdából.

A kiemelések végtelenül szubjektívek, ami önmagában nem gond, csupán érdemes lett volna erre is utalni az előszóban. Sok közhely pedig nem is tűnik annyira közhelynek, hiszen ritkán használt (sosem hallott) példamondatokat használ:

norvég kabát Már kétszer volt kifordítva, és *oszló*ban van.

A szótár célja a szerző bevallása szerint nem egy tudományos mű létrehozása, hanem tulajdonképpen a szórakoztatás és az okulás, az agyművelés volt. Előszavában jegyzi meg, hogy reméli, az olvasó jókat mulat majd a könyvön (ezt a célt elérte), és mire a szótár végére ér, talán le is szokik a közhelyek használatáról. A néhol ironikus hangnemnek köszönhetően hasonló hatást ér el, mint a sikeres vígjátékszerzők: az ember magára ismer és önmagát nevet.

Hernádi Miklós (2001): *Közhelyszótár*. Aranyhal Könyvkiadó, Budapest. Negyedik, bővített kiadás.

Kuttor Eszter
PTE

Két új frazeológiai szótár

2003 a magyar frazeológiai szótáriróladom területén kiemelkedő év volt. A Tinta Könyvkiadó két szólásszótárat is megjelentetett. Ezzel *O. Nagy Gábor* majd negyven évvel ezelőtt megjelent *Magyar szólások és közmondások* című gyűjteményének egyeduralma a magyar nyelvű általános frazeológiai szótárak piacán megszűnt. Az egyéb létező nagyobb szólásszótárak (például *Csefkó Gyula*, *Kertész Manó*, *Margalits Ede* művei) régebbi gyűjtemények reprint kiadásai, amelyek inkább csak a gyűjtők és a történeti kutatók számára jelentősek, a mai magyar nyelv állandósult szókapcsolatai iránt érdeklődőknek nem nyújthatnak aktuális információt. Ezért is bírnak nagy jelentőséggel és számíthatnak nagy érdeklődésre a tavaly megjelent szótárak. Míg *Forgács Tamás*, a magyar és német nyelvű frazeológiával foglalkozó szerző egyedül szerkesztette művét, a *Bárdosi Vilmos*-féle szótár négy ismert nyelvész (*Balázs Géza*, *Balogh Péter*, *Hessky Regina*, *Kiss Gábor*) szerkesztői munkája eredményeképpen, Bárdosi főszerkesztésével született meg. Mindkét szótár megjelenését több éves kutatómunka előzte meg. Bárdosi a hátsó borítón fel is tünteti, hogy a kötet „egyetemi oktatók tízéves gyűjtőmunkája eredményeképpen” készült el.

Mindkét kötetet előszó vezet be, amelyet a szótár felépítésének és használatának a leírása követ, majd a szótárak bevezető részét szakirodalmi bibliográfia zárja. Mindezek elé Bárdosi egy tartalomjegyzéket is illesztett, amely jól szemlélteti az egész könyv felépítését. A bibliográfia mindkét műben először szótárakat, majd válogatott szakirodalmi munkákat tartalmaz. Bárdosi Forgácsnál másfélszer több szótárat, míg Forgács kétszer annyi szakirodalmi munkát sorol fel. Az utóbbi különbség abból adódik, hogy Bárdosi csupán magyar nyelvű szakirodalmat, Forgács pedig nagy számú német nyelvű szakirodalmat is megad.

Az állandósult szókapcsolatok terminológiai elnevezésére az előszóban Bárdosi és Forgács is az utóbbi időben elfogadott frazéma szót használja. Mindkét szótár anyagválogatásában a tágabb értelmű frazéma-fogalom volt az irányadó. Helyeselhető az is, hogy tudományos értelemben nem csupán szólásszótárakról van szó, ugyanis a szólásokon kívül közmondások is helyet kaptak a két gyűjteményben. A szólásokon és a közmondásokon kívül mindkét szótárban található még helyzetmondatok, szállóigék és kollokációk, terpeszkedő kifejezések is. Bárdosi a helyzetmondatok jelentőségét hangsúlyozta azzal, hogy ezt a kifejezést a szótár alcímében is feltüntette a szólások, közmondások szavak mellett. E típus kiemelése mellett szól az is, hogy a szótárban feltűnően nagy arányban (17 százalék) szerepelnek helyzetmondatok, ahogy ez a szótár elején található